

szerint „francia sorgyalogosokat”, míg a magyar fordítás szerint „francia könnyűgyalogosokat” ábrázol; végül a XVI. tábla a felirat szerint az „5. tábori tüzérezredet” ábrázolja, míg a fordítás szerint osztrák tüzéreket tüzelőállásban egy 12 fontos ágyúval.

A fentiekől függetlenül a recenzens csak ajánlani tudja ezt a gazdagon illusztrált, olvasmányos, kiváló minőségű könyvet mindazoknak, akik Komárom történetének eme sorsfordító éveiről akarnak minden korábbinál részletesebb ismereteket szerezni.

Kemény Krisztián

CANDAN BADEM

THE OTTOMAN CRIMEAN WAR (1853–1856)

The Ottoman Empire and Its Heritage series

(The Netherlands: Brill, Leiden, 2010. 432 o.)

Badem monográfiája több szempontból is egyedülálló kötet. Ez az első török szerző által írt mű, amelyik komparatív módon – túllépve az egyoldalú török megközelítésen – írja meg a krími háború történetét, ugyanakkor a témáról szóló szakirodalommal ellentétben, az Oszmán Birodalom szerepére koncentrálnak. Unikális azért is, mert az eddigi kutatásokban lényegében teljesen figyelmen kívül hagyták az oszmán levéltári forrásokat, melyekből a szerző sokat merít; de – meg is jegyzi – török létére még ő sem tudott bejutni minden hazai levéltárba; ugyanakkor orosz és angol levéltári forrásokat is felhasznál művében. Végül, túllépve a hagyományos hadtörténeten, a háború gazdasági és társadalmi hatásaival is részletesen foglalkozik.

Az első fejezetben a szerző a szakirodalmat elemezve különösen kritikus hangnemet üt meg az eddig megjelent török munkákkal szemben, amelyek sokszor csak nyugati művekből vesznek át részeket – azokat is sok hibával. Külön áttekintést ad Badem az orosz és a rendkívül gazdag angol nyelvű irodalomról is, kiemelve azokat, amelyek részletesebben tárgyalják az Oszmán Birodalom szerepét.

A második fejezetben a háború kirobbanásának okairól olvashatunk. Elsőként az Oszmán Birodalom helyzetét elemzi, bemutatva katonai erejét is, összevetve az orosz hadsereggel. Röviden, nagyhatalmanként összegzi az egyes országok politikai érdekeit és befolyását az oszmán döntéshozásban. A háború kirobbanásának folyamatánál a közismert események bemutatásán túl a szerző számos török forrással árnyalja az oszmán kormánykörök megosztottságát, bizonytalanságát és döntéseik hátterét.

A leghosszabb, a kötet majdnem felét kitevő harmadik fejezetben tárgyalja Badem a háború katonai és diplomáciai eseményeit. A Porta 1853. október 4-én deklarálta a háborút Oroszországgal. Az orosz szakirodalomban gyakran előforduló állítás, hogy az oszmánok által az orosz dunai hadak parancsnokának átadott, a román fejedelemségekből kivonulásukat követelő ultimátum határidejének lejártá előtt támadták meg a cári állásokat. A szerző szerint azonban Ömer pasa október 8-án átadott ultimátumát az oroszok 10-én visszautasították, így nem sértették meg a hadijogot, amikor az oszmán tüzérség október 21-én orosz hajókra nyitott tüzet a Dunán. A nyugati szakirodalomban méltatlanul mellőzött dunai front eseményeinek bemutatásával folytatódik a mű, ahol az oszmánok 1853-ban szép sikereket értek el.

A színopi tengeri ütközet leírásának tág teret ad a szerző, mivel ez egyrészt lényegében kiiktatta a háborúból az oszmán flottát, másrészt döntő szerepe volt a szövetségesek hadba lépésének. Az oszmán tengeri haderő felkészültségben és tüzerőben eleve alul maradt a fekete-tengeri orosz flottával szemben, ráadásul tovább gyengítette őket a vezetők rivalizálása, nem beszélve arról, hogy sok tengerésztiszt valójában semmiféle képzettséggel sem rendelkezett. Színopnál az oszmánoknak

esélyük sem volt: a kikötőben hajóik rendkívül rossz pozícióban horgonyoztak le, a partvédő tüzéség pedig gyenge volt. A csatában ráadásul nem csak a több, de nagyobb űrméretű ágyúkkal is rendelkező oroszok – élesben először használt – Paixhans-ágyúik robbanó lövedékeivel könnyedén szétlőtték az oszmánok fahajóit.

A kaukázusi fronton 1853-ban az oszmánok létszámban túlszárnyalták az oroszokat, de itt is a jól ismert gondokkal találkozunk. Éles személyi ellentétek voltak többek között a Bécsben katonai kiképzést kapott főparancsnok, valamint az írástudatlan vezérkari főnök között. Elméletileg a vezérkart külföldi származású (magyar, lengyel, francia és angol) tisztek erősítették, azonban legtöbbször figyelmen kívül hagyták a „hitetlenek” tanácsait, ráadásul a külföldiek egymás ellen is áskálódtak.

A hadműveletek mindenesetre jól indultak: a Fekete-tengeri Sevketil kis erődjét elfoglalták és sikeresen meg is tartották a háború végéig. Ezt követően a főerők is támadásba lendültek Karsz és Ardahan térségében, ahol számos ütközetben értek el sikereket. A november 14-i bayindirí győztes ütközetben azonban az oszmánok – nem először a háború során – súlyos hibát követtek el: nem üldözték a visszavonuló oroszokat. A november 27-i ahiskai ütközetben azonban már fordult a kocka, s az oroszok szétverték az egymástól túlságosan távol felálló ellenséges csapatokat. Ebben az évben az utolsó ütközet Basgediklernél zajlott le, ahol az oszmánok jelentős túlerővel bírtak, azonban nem rendelkeztek azzal a fegyelemmel, manőverező képességgel, amely egy nagyobb nyílt ütközet megnyeréséhez szükséges lett volna. Nem készült haditerv, a csapattisztek semmiféle részletes utasítást nem kaptak. Maga a parancsnok az ütközet kezdetekor egy szikla mögé bújt el, s képtelen volt az irányításra. A súlyos oszmán vereség ellenére az orosz források kiemelték, hogy a korábbi háborúkhoz képest sokat fejlődött az oszmán hadsereg, s különösen tüzéségük teljesített kiválóan. A gyalogság is egyre képzetesebb, de nyílt csatamezőn még nem tud helyt állni. A legrosszabb állapotban viszont – mind a reguláris, mind az irreguláris – lovasság volt. A vereségek következtében tömegessé váltak a dezertálások, a tábornokokat lecserelték és vizsgálat alá vonták Isztambulban. Ekkoriban merült fel Maximilian Stein vezérkari főnöki kinevezése is Ömer pasa ajánlásával, az angol követség pedig az ekkor már oszmán szolgálatban álló Guyon kinevezését sürgette, sikerrel.

Guyon 1853 decemberében érkezett meg Erzurumba, ahol rögtön széleskörű vizsgálatot végzett az oszmán erők között, számos azonnali intézkedést rendelt el, s észrevételeket, javaslatokat küldött Isztambulba. Az oszmán források is megerősítik azt a jól ismert dolgot, hogy emigránsaink nem jöttek jól ki egymással.

Az 1854-es év is kedvezően alakult az oszmánok számára a dunai fronton: tavasszal a cári csapatok ostrom alá vonták Szilisztriát, de Paszkijevics tétovázását követően június 21-én visszavonultak – amit azonban az oszmánok most sem zavartak meg. Ausztria fellépése miatt ráadásul az oroszok hamarosan a román fejedelemségekből is kénytelenek voltak kivonulni.

Badem részletesen foglalkozik Sámil imám és a kaukázusi cserkeszek kérdésével, akik már hosszú ideje vívták szabadságharcukat az oroszok ellen. Az oszmán vezetés arra próbálta rávenni nyugati szövetségeseit, hogy egy flottafelvonulással tüntessenek a kaukázusi partoknál, mert csak így várható el, hogy a cserkeszek komolyan vegyék a Porta támogatását. A szövetségesegek azonban nem támogatták a Porta ambícióit, így az oszmánok komoly presztízsveszteséget szenvedtek a térségben. Mindezek ellenére a cserkeszek jelentős orosz erőket kötöttek le a térségben.

A kelet-anatóliai helyzet viszont tovább romlott. A csürükszui, valamint a Csengel-hágónál történt ütközetekről Badem sajnos nem ír részletesen, de szerencsére tüzetesen tárgyalja az augusztus 5-i kürekderei csatát, ahol Kmety és Guyon is fontos szerepet játszott. A szerző elemzi a külföldi tisztek szerepét, megítélését, egymáshoz és az oszmánokhoz való viszonyait, ahol például Steintől is idéz korabeli jelentéseket. Kürelderénél a haditervet Guyon dolgozta ki, amit azonban a főparancsnok alkalmatlanságból és hiúságból nem hajtott végre. A vereséget az oszmán parancsnok Guyon nyakába akarta varrni, s végül mindkettőjüket Konstantinápolyba rendelték vizsgálatra. A kaukázusi front gyengeségeit látva az angolok Klapka Györgyöt javasolták a hadsereg élére, amit az oszmánok elutasítottak, valószínűleg az osztrákokra való tekintettel.

A kürekderei vereség után az angol kormány úgy döntött, hogy egy katonai megbízottat küldenek az anatóliai hadsereg állapotának felmérésére; William Fenwick Williams tüzér alezredes korábbi beosztásai miatt járatos volt a keleti viszonyokban. Az oszmán seregben hamarosan ferik

(‘dandártábornok’) rangot elnyerő Williams részletes jelentésekben számolt be az anatóliai hadsereg siralmas viszonyairól, amit sikkasztások és korrupció is terhelt.

1855-ben az oroszok lendültek támadásba: júniusban megkezdték Karsz erődjének körülrárását és elszigetelését a stratégiailag fontos Erzurumtól és más fontos településektől. Amíg Karsz a blokád következtében egyre jobban kimerült, az oszmánok a híres Ömer pasa vezetésével a közvetlen segítségnyújtás helyett egy kaukázusi partraszállás tervét dolgozták ki, amit a szövetségesek egyébként erősen elleneztek. Az oroszok Szevasztopol elestének hírére a Karsz elleni rohamról döntöttek. A szeptember 29-i támadás visszaverésében Kmety döntő szerepet játszott. Ömer pasa hiába kezdte meg 1855 októberében kaukázusi hadjáratát, s aratott részleges sikereket, nem tudta megakadályozni Karsz feladását november 27-én.

Ebben a fejezetben elemzi a szerző a „török kontingens”, azaz azoknak az oszmán, elsősorban irreguláris lovas alakulatok szerepét is, amelyek a Krimben angol vagy francia parancsnokság alatt álltak. Az angolok mintegy húszezer török katonát kaptak „kölcsonbe”, akiknek az ellátásáról és – örmesteri rangtól felfelé – tisztjeiről is a britek gondoskodtak. Eddig példa nélkül állt, hogy muszlim török katonákat egy keresztény állam fizessen és vezényeljen. A nyugati hatalmak ezeket a gyarmati hadseregeik mintái alapján megszervezett alakulatokat soha nem vetették be komoly ütközetben a háború során.

A Krimben az oszmán erők elsősorban tartalékként szerepeltek. Balaklavanál 1854 októberében egy gyengén kiképzett oszmán különítményt az oroszok több mint egy óras küzdelmet követően meghátrálásra kényszerítettek. Míg a nyugati szövetségesek ettől kezdve gyávnak tekintették a törököket, a modern orosz történetírás elismerően írt az oszmánok ütközetben tanúsított ellenállásáról. Összességében a félszigeten állomásozó oszmánok nem partnerei, hanem csak alárendeltjei voltak a szövetségeseknek, annak ellenére, hogy Szevasztopolnál létszámuk jóval meghaladta az angol erőkét.

A negyedik fejezetben a háború pénzügyi-gazdasági vonatkozásairól olvashatunk. Míg 1841–1853 között a „kölségtvetés” kb. 40%-át költötték katonai kiadásokra, a háború alatt ez elérte az összkiadások 67%-át is. A fegyverzet, felszerelés nagy részét importálni kellett. Számítások szerint a háborús kiadások közel felét külföldi hitelekkel kellett finanszírozni a Portának, s ezekkel a kölcsönökkel indult el a birodalom a későbbi, 1875-ös államcsődjéhez. Badem részletesen tárgyalja a hitelszerződés történetét is. Végül az *iane-i harbiye*-ről (‘háborús segély’) ír, amely az oszmán előkelőségek és államférfiak kötelező pénzügyi hozzájárulását jelentette a háborús kiadásokhoz.

Itt két témáról szívesen olvastunk volna: hogyan járult hozzá a hazai hadiipar a háborús erőfejlesztésekhez, illetve, bár a kötetben erre elszórtan találunk utalásokat, hogy az oszmánok hogyan, milyen sikerrel szervezték meg a hadseregellátást és az utánpótlást.

Az ötödik fejezet a háborúban az oszmán társadalmi és politikai életre gyakorolt sokrétű hatásáról értekezik. Az oszmán protokollban példa nélküli fordulatok történtek: a háború alatt fogadott először a sejhülszlám külföldi követeket, a szultán pedig először fogadott el külföldi (keresztény) kitüntetések, és először adott bált.

A fentieknél természetesen fontosabb a nem-muszlimok egyenjogúsításának további erősítése, legfőképp abból a célból, hogy elkerüljék a további nagyhatalmi beavatkozást. Ennek egyik fontos eleme a jól ismert dzsizje, a fejadó eltörlése 1855 májusában, ami azzal is együtt járt, hogy ettől kezdve minden felnőtt férfi sorkötelessé vált. Aki azonban nem akart katonáskodni, egy úgynevezett „katonai segélyt” fizetett cserébe, amely egyébként a muszlimok számára nagyobb összegű volt. A nem-muszlimok katonai alkalmazásának számos problémájára rámutat a szerző, s kiemeli, hogy Anglia sem akarta, hogy rövid időn belül egy jól képzett keresztény katonai réteg jöjjön létre, amely aztán szétrobbanthatja a birodalmat, de Ausztria sem támogatta, félve a szlávok fegyverkezésétől.

Kevésbé ismert aspektusa a háborúnak, hogy annak folyamán a nyugati hatalmak igyekeztek nyomást gyakorolni a Portára a rabszolga-kereskedelem felszámolására, s elérték, hogy 1857-ben az oszmán kormányzat betiltotta a fekete rabszolgák kereskedelmét, igaz, nem szabadították fel őket.

A háborút kihasználva kurd törzsek is fellázdak a Porta ellen, de az oroszok óvatosságukban elszalasztották a lehetőséget, hogy a keleti fronton az ő támogatásukkal két tűz közé fogják az oszmán csapatokat.

Az oszmán hadsereg helyzetét nagyban gyengítette különösen a tartalékosoknál és az irregulárisoknál jelentkező tömeges dezertálás, amely együtt járt azzal is, hogy a szökevények gyakran rab-

lóbándakká összeverődve fosztogattak. A szökések leggyakoribb oka a hónapokig elmaradó zsold és az éhezés volt. Az irregulárisok lovascapatok is gyakran keserítették meg a hátszág életét: raboltak, fosztogattak és gyilkoltak.

Súlyos hadigazdálkodási és ellátási, ennek következtében pedig katonai gondot jelentett a hadsereg minden szintjét átható korrupció és sikkasztás. A képzetlen katonai vezetők többsége a háborúban csak vagyonszerzési lehetőséget látott. A közkatonák elégedetlenkedéseinek és szökéseinek egyik legfőbb oka éppen a sikkasztásokból fakadó ellátatlanság volt. A korrupció vádjával elítélt csekély számú tisztet egyébként a háborút követően hamarosan rehabilitálták, és semmilyen törést nem szenvedett karrierjük.

Badem a háború és közvélemény viszonyára is kitért. Kiemeli, hogy az első hazafias színmű témáját a krími háború inspirálta (Námik Kemál: Haza, avagy Szilisztra).

Összegzésében kritikusan értékeli az oszmán hadsereget: néhány elitalakulat (pl. tüzérség) kivételével, a többségében képzetlen oszmán tisztikar rendkívül gyenge eredményt mutathatott csak fel. A felső vezetésben – talán Ömer pasa kivételével – teljes mértékben hiányzott a fogékonyság az európai hadművészet megértésére és alkalmazására. A hadsereg sikerét a tisztikarban eluralkodott korrupció és rivalizálás is lehetetlenné tette. A csapatok gyengén felszereltek és kiképzetlenek voltak, hónapokat késlekedett az ellátmány és zsold. Ilyen körülmények között a szövetségesek nélkül nem tudtak volna háborút nyerni az oszmánok. Gorcsakov herceg megjegyzése szerint az oszmánok elpusztították a régi, de még nem építették fel az európai értelemben vett új hadseregüket.

Badem megfelelő súllyal kezelte a magyar vonatkozásokat is. A krími háború előzményeinél kiemelte a magyar menekültek kérdését 1849-ben, többször említette az oszmán hadseregben szolgáló magyar (és lengyel) menekült tiszteket, s részletesen foglalkozott az egyes csaták leírásánál is a magyar vonatkozásokkal. Saját bevallása szerint nem tudott Kmety emlékiratához hozzájutni, ugyanakkor Klapka művére többször is hivatkozott.

A kötet egy táblázattal rendet tesz a különféle (török, angol, orosz) nyelveken jelölt ugyanazon települések nevei között, mivel ezidáig teljes káosz uralkodott a szakirodalomban, különösen a keleti hadszínteret illetően. További erénye, hogy számos térképvázlat is segíti a hadi események alakulásának megértését.

Badem sokat tesz művével azért, hogy a krími háború nyugati szakirodalmában elhanyagolt dunai és kaukázusi front, valamint az oszmánok háborús részvétele kellő súllyal jelenhessen meg, s számos új adattal gazdagítja a magyar emigránsok történetének megismerését is. A téma iránt érdeklődőknek mindenképp kötelező olvasmány.

Csorba György

J. H. MORGAN

WAR BOOK OF THE GERMAN GENERAL STAFF / GROSSGENERALSTAB

(Stackpole Books, Pennsylvania, 2005. 138 o.)

Az Amerikai Egyesült Államokban, Pennsylvania városban székelő, számos hadtörténelmi témájú kiadványt gondozó Stackpole Books kiadó 2005-ben adta ki újra a *War Book of the German General Staff / Grossgenerlastab* (A német vezérkar háborús könyve) című kötetet. A könyv címe elsőre félrevezető lehet, a mű ugyanis nem a német vezérkarról szól és nem is kétnyelvű, hiszen angol nyelven jelent meg, továbbá a szöveg nagy részét sem a feltüntetett szerző írta. A címadás azonban mégsem logikátlan, ám megértéséhez ismerni kell a kötet születésének történetét.

Az első világháború első éveire mind a központi hatalmak, mind az antant államok hadseregeinek vezérkarai elkészítették saját kézikönyveiket, melyek a hadviselés alapvető szabályait, a